

ARTYKUŁY I MATERIAŁY / ARTICLES AND PAPERS / ARTIKEL UND MATERIALIEN

Wojciech Zawadzki

Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, Polska
w.zawadzki@uksw.edu.pl • <https://orcid.org/0000-0003-2040-8727>

Kościelnoprawny i duszpasterski kontekst internowania powstańców listopadowych na Żuławach Malborskich

Ecclesiastical and Pastoral Context of the Internment of November Insurgents in the Malbork Żuławy Region

Der kirchenrechtliche und pastorale Kontext der Internierung der Aufständischen des Novemberaufstands im Marienburger Werder

Słowa kluczowe: Powstanie listopadowe, Prusy Zachodnie, Żuławy Malborskie, Malbork, internowanie powstańców

Keywords: November Uprising, West Prussia, Malbork Żuławy, Malbork, internment of insurgents

Schlüsselworte: Novemberaufstand, Westpreußen, Żuławy Malborskie [Marienburger Werder], Malbork [Marienburg], Internierung von Aufständischen

STRESZCZENIE

Po upadku powstania listopadowego w październiku 1831 r. w Prusach Zachodnich zostało internowanych ponad 20 tys. polskich żołnierzy. Większość z nich do początku 1832 r. powróciło do Królestwa Polskiego lub udało się na emigrację do Francji. Znamy już personalia, odnotowane głównie w księgach metrykalnych, ponad stu zmarłych w Prusach Zachodnich powstańców. Około 1500 powstańców pozostało jednak w Prusach. Wielu z nich zamierzało zawrzeć związki małżeńskie na terenie Żuław Malborskich i Elbląskich, ale najpierw musieli wykazać zdolność kanoniczną do zawarcia związku sakramentalnego. W katolickich księgach metrykalnych z terenów żuławskich odnaleziono 36 adnotacji potwierdzających zawarcie związków małżeńskich z udziałem powstańców listopadowych.

ABSTRACT

After the fall of the November Uprising in October 1831, more than 20,000 Polish soldiers were interned in West Prussia. Most of them returned to the Kingdom of Poland or gone into exile in France by early 1832. We already know the personalities, recorded mainly in metric books, of more than a hundred insurgents who died in West Prussia. Around 1,500 insurgents, however, remained in Prussia. Many of them intended to get married in the Malbork Żuławy and Elbląg Żuławy regions, but first had to demonstrate their canonical capacity to enter into sacramental union. Thirty six annotations confirming marriages involving November insurgents were found in Catholic metric books from the Żuławy land.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Niederschlagung des Novemberaufstands im Oktober 1831 wurden mehr als 20 000 polnische Soldaten in Westpreußen interniert. Die meisten von ihnen sind bis Anfang 1832 in das Königreich Polen zurückgekehrt oder nach Frankreich ins Exil gegangen. Wir kennen bereits die überwiegend in Matrikeln verzeichneten Personalien von mehr als hundert Aufständischen, die in Westpreußen starben. Rund 1500 Aufständische blieben jedoch in Preußen. Viele von ihnen wollten auf dem Gebiet des Marienburger und des Elbinger Werders heiraten, mussten aber erst ihre kanonische Eignung für die sakramentale Vereinigung nachweisen. In katholischen Matrikeln aus dem Werdergebiet wurden 36 Vermerke gefunden, die Eheschließungen von Novemberaufständischen bestätigen.

INTERNOWANIE POWSTAŃCÓW W PRUSACH

5 października 1831 r. kapitulująca wielotysięczna armia powstańcza dowodzona przez gen. Macieja Rybińskiego dotarła do granicy pruskiej. Około 21 tys. polskich żołnierzy, w tym 2 tys. rannych, zostało rozbrojonych, poddanych kwarantannie w okolicach Brodnicy, a po kilku dniach przeprowadzonych do północnych powiatów Prus Zachodnich. W dniach 12–19 października 1831 r. eskortowani przez pruskie wojsko powstańcy listopadowi znaleźli się w docelowych punktach internowania, głównie na Żuławach. W powiatach gdańskim, elbląskim, malborskim i sztumskim rozlokowano 17 139 polskich oficerów, podoficerów i szeregowych żołnierzy, w powiatach pasłęckim, suskim, morąskim i kwidzyńskim zakwaterowano 841 oficerów, w Elblągu zaś znalazł się sztab główny wojska polskiego, na czele z generałami Maciejem Rybińskim, Jakubem Lewińskim, Henrykiem Dembińskim i Józefem Bemem. Lazarety i szpitale dla Polaków władze pruskie zorganizowały między innymi w Gdańsku, Sztumie, Nowym Stawie, Nowym Dworze Gdańskim, Malborku, Elblągu i Pasłęku, czyli w pobliżu miejsc internowania polskich wojskowych.

Po ogłoszeniu przez cara 1 listopada 1831 r. amnestii dla uczestników powstania listopadowego, król pruski nakazał powrót internowanych żołnierzy do Królestwa Polskiego. Jednak wielu z nich spodziewając się rosyjskich represji odmówiło powrotu do ojczyzny. Ponieważ władze pruskie zagroziły, że opornych Polaków będą traktowały jak dezertersów, ostatecznie do 25 grudnia 1831 r. do Kongresówki

powróciło około 12 tys. powstańców listopadowych. Około 3 tys. żołnierzy polskich przekroczyło granicę nielegalnie, inni zaś udali się na Śląsk, do Wielkopolski albo zdecydowało się na emigrację do Francji. W maju i czerwcu 1832 r. najbardziej opornych 3221 powstańców Prusacy siłą odstawili do granicy. Kolejną dużą grupę polskich wojskowych w listopadzie 1833 r. wydalono z Prus drogą morską. Jednak według niemieckich statystyk na stałe w Prusach Zachodnich osiedliło się około 1500 powstańców listopadowych¹.

PRAKTYKI RELIGIJNE POWSTAŃCÓW LISTOPADOWYCH NA ŻUŁAWACH
Internowanie polskich żołnierzy w Prusach w 1831 r. poza aspektem politycznym, społecznym i wojskowym, na które zwracano już wcześniej uwagę w publikacjach, miało też wymiar religijny i kościelnoprawny, co było dotąd raczej pomijane. Internowanie kilkunastotysięcznej armii powstańczej na terenie parafii żuławskich, nie mogło być niezauważone ani przez lokalnych duszpasterzy ani przez władze kościelne.

Nie zachowały się w zasobach archiwalnych parafii katolickich na Żuławach oraz w aktach ewangelickiej superintendentury malborskiej żadne informacje dotyczące udziału powstańców w niedzielnej i świątecznej liturgii parafialnej na tym terenie. Wprawdzie w tej sprawie Norbert Kasperek, znawca losów powstańców listopadowych w Prusach, wspominał w swoim artykule o udziale Polaków w nabożeństwach „w świątyniach protestanckich, do których chodzili z powodu braku kościołów katolickich”, ale tej informacji nie należy odnosić do terenu Żuław Malborskich i Elbląskich, gdzie w prawie każdej wiosce parafialnej były świątynie dwóch wyznań, katolickie i luterzańskie. Autor ten odnotował też, że w Prusach wraz z internowanymi polskimi żołnierzami znalazło się kilkunastu kapelanów wojskowych. Na Żuławach Malborskich opiekę duszpasterską nad powstańcami sprawował ks. Andrzej Jakubowski, w trakcie walk powstańczych kapelan 10 Pułku Piechoty Liniowej. Miejscem internowania tego duchownego był Nowy Staw, ale nie ma żadnych śladów archiwalnych potwierdzających sprawowanie przez niego sakramentów lub mszy św. w nowostawskim kościele św. Mateusza lub w okolicznych kościołach wiejskich.

¹ S. Mikos, *Powstańcy polscy z 1831 roku internowani w twierdzy gdańskiej na Biskupiej Górze*, „Rocznik Gdański” 1961, 21, s. 39–50; idem, *Uczestnicy powstania listopadowego internowani na terenie Pomorza Gdańskiego w latach 1831–1833*, „Rocznik Gdański” 1963, 22, s. 165–167; P. Böhning, *Die nationalpolnische Bewegung in Westpreussen 1815–1871. Ein Beitrag zum Integrationsprozess der polnischen Nation*, Marburg a.d. Lahn 1973, s. 33; *Listopadowi żołnierze w Prusach Wschodnich i Zachodnich w latach 1831–1833. Wspomnienia i relacje*, wybrał, wstępem i przypisami opatrzył N. Kasperek, Olsztyn 1992, s. 17–31; W. Zawadzki, *Zgony powstańców listopadowych na Żuławach i Powiślu 1831–1832*, „Studia Elbląskie” 2011, 12, s. 25–26; N. Kasperek, *Żołnierze polscy w Prusach po upadku powstania listopadowego. Powroty do kraju i wyjazdy na emigrację*, w: *Na tułaczym szlaku... Powstańcy listopadowi na Pomorzu*, red. T. Katafiasz, Koszalin 2014, s. 129–179; idem, *W drodze na emigrację... Pruski system gospodarczy i społeczeństwo w oczach Polaków (czyli o doświadczeniu opuszczenia Polski)*, w: *Biblioteka polskiej modernizacji*, t. VI: *Polacy za granicą – dokonania w sferze gospodarczej i społecznej*, red. P. Grata, Rzeszów 2023, s. 15–17.

Należy więc przypuszczać, że internowani powstańcy brali udział w niedzielnych mszach świętych wraz z miejscową ludnością w katolickich kościołach parafialnych najbliższych miejsca stacjonowania. Tezę tę wspiera też Kasperek podkreślając, że kościoły obok karczemu były miejscem integracji polskich żołnierzy z lokalną pruską społecznością².

Sporo informacji o opiece duszpasterskiej udzielanej chorym i rannym powstańcom w malborskim lazarecie oraz o relacjach między polskimi i niemieckimi kapłanami, odnajdziemy w pamiętniku kapelana wojskowego ks. Tomasza Puchalskiego³, internowanego w Malborku od 18 października do 23 grudnia 1831 r. Polski duchowny, aby sformalizować podjętą w lazarecie posługę duszpasterską, udał się do katolickiego proboszcza w Malborku i zarazem delegata biskupiego na terenie oficjalatu malborskiego, ks. Józefa Wicherta⁴. Chodziło o uzyskanie kanonicznego pozwolenia na sprawowanie mszy św. i sakramentów św., szczególnie zaś sakramentu pokuty i pojednania. Ponieważ ks. Puchalski nie mógł udokumentować przynależności do stanu kapłańskiego, oficjał Wichert, nie chciał mu udzielić stosownej jurysdykcji, nawet wtedy, gdy ten przedstawił zaświadczenie od dowódcy polskiego wojska

² Ksiądz Andrzej Jakubowski urodził się około 1792 r. w Krakowie. Był poszukiwany przez władze carskie. Z Prus Zachodnich wyemigrował do Francji. W 1832 r. przebywał w Bourges, a 22 VI 1833 r. przeniósł się do Saint Hilaire. W VIII 1834 r. udał się do Tulle w departamencie Corrèze, potem zaś do Limoges; 7 X 1843 r. wstąpił do Towarzystwa Insurrekcyjno-Monarchicznego 3 Maja. W XII 1847 r. wyjechał do Angoulême, a w V 1848 r. do Bordeaux. W Wersalu mieszkał na początku lat 50., a w latach 60. XIX w. przebywał w departamencie Charente. Uchodził za odludka. Por. Archiwum Diecezji Elbląskiej (dalej: ADEg), Archiwum Parafii (dalej: AP) Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 2; W. Rostocki, *Z badań nad strukturą i działalnością kapelanów powstania listopadowego*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, t. XX, z. 2, s. 189, 191, 195; J. Kuzicki, *Nieś wiarę i nadzieję na obcej ziemi. Polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji we Francji (1831–1863)*, Rzeszów 2014, s. 53, 105, 106, 112, 116, 213, 215, 341, 379, 388, 389, 741; W. Zawadzki, *Archiwum ewangelickiej superintendentury i parafii malborskiej. Próba analizy wstępnej*, „Studia Elbląskie” 2000, 2, s. 61–96; idem, *Żuławy Malborskie i Elbląskie 1772–1945. Perspektywa społeczno-religijna*, Pelplin 2021, s. 131–149, 199–215; N. Kasperek, *W drodze na emigrację...*, s. 18.

³ Ksiądz Tomasz Puchalski urodził się 13 XII 1793 r. w Krasowie Wielkim koło Wysokiego Mazowieckiego w rodzinie Kazimierza i Franciszki z Łopińskich. Święcenia kapłańskie otrzymał z rąk bp. sufragana łucko-żytomierskiego Adama Kłokockiego w 1826 r. Był wikariuszem w Kodniu a od 24 XII 1826 r. kapłanem pułkowym. Od 1827 r. był kapłanem wojskowym w Rawie Mazowieckiej. Brał udział w powstaniu listopadowym i został odznaczony Złotym Krzyżem *Virtuti Militari*. Po upadku powstania był internowany w Prusach Zachodnich. Od I 1832 r. przebywał w Niemczech, m.in. w Magdeburgu. Do Awinionu we Francji przybył 25 I 1832 r., gdzie został przełożonym księży polskich przy kościele Najświętszej Maryi Panny. Od III 1833 r. przebywał w Bergerac, gdzie brał czynny udział w życiu polskiej emigracji. Założył tam szkołę dla szeregowych i uczył ich czytania, pisanie i rachunków. Z powodu konfliktu z komendantem płk. Podczeskim musiał przenieść się w sierpniu lub we wrześniu 1833 r. do Riberac a następnie do Bordeaux. Od 1839 r. krótko pracował w Wersalu. W tym czasie wystąpiły u niego objawy choroby psychicznej. W połowie 1842 r. został ubezwłasnowolniony i skierowany do zakładu dla umysłowo chorych księży w Bon Sauveur w Caen. Tam zmarł 19 XII 1846 r. Zob. Ks. Tomasz Puchalski, *Pamiętnik 1827–1840*, wyd. J. Skarbek, J. Ziółek, Lublin 1987, s. V–XIII, 67, 73; W. Rostocki, op. cit., s. 190, 194, 195.

⁴ Ksiądz Józef Wichert urodził się w 1785 r. w Czerninie k. Sztumu. Święcenia kapłańskie otrzymał 19 III 1808 r. we Fromborku. Był wikariuszem katedralnym we Fromborku. W latach 1821–1825 był wikariuszem w Tolkowcu; w latach 1825–1834 proboszczem parafii św. Jana w Malborku. Dnia 20 IX 1827 r. został delegatem biskupa dla oficjalatu malborskiego. W latach 1833–1838 był proboszczem w Zwierznie. W listopadzie 1836 r. został mianowany kanonikiem katedralnym we Fromborku. Był sędzią prosynodalnym oraz radcą kurii biskupiej. Odznaczony Orderem Rycerza Orła Czerwonego III klasy. Znał język polski i niemiecki. Zmarł 14 XII 1845 r. we Fromborku. Por. W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2000, s. 368.

i landrata malborskiego. Proboszcz Wichert i jego wikariusz kilkakrotnie spowiadali polskich wojskowych w lazarecie, ale szybko zniechęcili się, gdyż wracali na plebanię zawszeni. Ksiądz Puchalski korespondował jeszcze jakiś czas w sprawie jurysdykcji z biskupem warmińskim Józefem Hohenzollernem, który udzielił mu nawet zgody na kapłańskie posługiwanie wśród internowanych rodaków, ale ks. Tomasz Puchalski odmówił dalszej współpracy z oficjałem malborskim. Ponadto polski duchowny w ostrych a nawet obraźliwych słowach recenzował postępowanie proboszcza malborskiego. W tej sytuacji ks. Józef Wichert sprowadził do lazaretu w Malborku innego polskiego kapelana wojskowego, ks. Wincentego Żaboklickiego z 16 Pułku Piechoty Liniowej⁵.

ZGONY INTERNOWANYCH POWSTAŃCÓW NA TERENACH ŻUŁAWSKICH

Nie jest możliwe dokładne ustalenie liczby zmarłych w Prusach Zachodnich powstańców listopadowych. Część z nich zmarła bowiem w okolicach, gdzie nie było świątyń katolickich i duszpasterstwa tego wyznania. Dotyczy to w szczególności okolic Morağa, Paślęka, Kwidzyna i Susza. Zapewne katolickie pochówki sprawowali tam polscy kapelani wojskowi internowani z powstańcami w 1831 r.⁶

Nie zachowały się żadne informacje o pogrzebach kilku polskich powstańców listopadowych, którzy 22 grudnia 1831 r. zginęli na ulicach Elbląga w trakcie szarży 1 Pułku Pruskich Huzarów. Nie znamy nawet nazwisk ofiar.

Wprawdzie szerokim echem w całej Europie odbiła się masakra bezbronných polskich powstańców dokonana przez oddział pruskiej landwehry w żuławskim Fiszewie 27 stycznia 1832 r., ale i w tym przypadku nic nie wiadomo o miejscu pochówku dziewięciu żołnierzy i podoficerów. Nie ulega wątpliwości, że władze pruskie zadbały, aby polscy wojskowi zabici w Elblągu i Fiszewie zostali pochowani bez rozgłosu i w nieznanym miejscu.

Wśród ofiar masakry fiszewskiej było także jedenastu rannych, których umieszczono w lazarecie w Malborku, spośród których trzech wkrótce zmarło. Byli to żołnierze z 3 Pułku Szaserów: Antoni Kukliński, Maciej Świder i Franciszek Pia-secki. Pochówki trzech powstańców odbyły się zapewne z udziałem proboszcza lub wikariusza z parafii katolickiej w Malborku. Posługę tę księża odnotowali w księdze metrykalnej, stąd mamy o zmarłych żołnierzach nieco więcej informacji. Należy jednak zauważyć, że pogrzeby tych trzech żołnierzy z udziałem księży malborskich nie stanowiły jakichś wyjątków. Analogicznie organizowano pochówki pozostałych

⁵ Ks. Wincenty Żaboklicki był kapłanem diecezji sandomierskiej. Za udział w powstaniu listopadowym 10 VIII 1831 r. otrzymał Złoty Krzyż *Virtuti Militari* – zob. Ks. Tomasz Puchalski..., s. 56–61, 209; W. Rostocki, op. cit., s. 191, 195; J. Kuzicki, op. cit., s. 55.

⁶ W. Zawadzki, *Zgony powstańców listopadowych...*, s. 27–28.

zmarłych powstańców w lazarecie i szpitalu w Malborku. W księdze zgonów z tego czasu nie znajdujemy jednak nazwisk duchownych sprawujących obrzędy pogrzebów. Odnotowano natomiast, że za posługę tę nie pobrano żadnych opłat⁷.

Wśród 100 odnalezionych dotąd w katolickich księgach metrykalnych zgonów powstańców listopadowych, zaledwie osiem dotyczy parafii na Żuławach Malborskich i Elbląskich (Cyganek – 2, Kończewice – 1, Królewo – 1, Lichnowy – 2, Marynowy – 1, Mątowy Wielkie – 1). Choć pogrzeby tych żołnierzy odbyły się w październiku i listopadzie 1831 r., gdy w Nowym Stawie przebywał jeszcze powstańczy kapelan Andrzej Jakubowski a w Malborku kapelani Tomasz Puchalski i Wincenty Żaboklicki, to zmarłych na cmentarzu odprowadzili wiejscy proboszczowie. Po prawie dwóch wiekach trudno ustalić okoliczności tych pochówków, ale wyraźnie widać, że katolickie duchowieństwo parafialne na Żuławach nie wzbraniało się przed prowadzeniem pogrzebów internowanych Polaków⁸.

PRZEPISY REGULUJĄCE OŻENKI POWSTAŃCÓW LISTOPADOWYCH NA ŻUŁAWACH MALBORSKICH

Niektórzy z powstańców listopadowych zdecydowali się pozostać na stałe w Prusach Zachodnich i od nowa ułożyć sobie życie. Ponieważ byli to młodzi mężczyźni, wielu z nich wiązało się wpięrcw uczuciowo z miejscowymi kobietami, a potem chciało też związać się z nimi sakramentalnie. Nie było to jednak łatwe. Wyruszając do powstańczej walki nikt z nich nie mógł przewidzieć, że powstanie upadnie, a oni znajdą się poza granicami państwa, często bez możliwości powrotu do ojczyzny. Żołnierze ci nie posiadali przy sobie odpisów aktów chrztu, które potwierdzały cywilny stan wolny i zdolność kanoniczną do zawarcia sakramentalnego związku małżeńskiego. W dokumentach archiwalnych natrafiamy na informacje, że niektórzy z nich pisali w tej sprawie listy do bliskich lub przyjaciół w rodzinnych stronach, ale pozostawały one bez odpowiedzi. Kościelne przepisy dotyczące nupturientów były jednak jasno określone i proboszczowie nie mogli ich pomijać czy łagodzić. Ponadto ustawodawstwo pruskie w tych sprawach wspierało prawo kanoniczne i za wszelkie uchybienia nakładano na plebanów kary finansowe lub pozbawiano

⁷ Antoni Kukliński zmarł w lazarecie 16 II 1832 r. w wieku 30 lat. Franciszek Piasecki, podoficer, zmarł w lazarecie 21 I 1832 r. w wieku 40 lat. Maciej Świder zmarł w lazarecie 22 XI 1832 r. w wieku 21 lat. Powstańcy ci spoczęli na nieistniejącym już cmentarzu Goldener Ring w Malborku. Por. ADEg, Metrykalia (dalej: M) Malbork księga zmarłych (dalej: kzm) 1826–1832; B. Cygler, *Powstańcy listopadowi w Elblągu i na Żuławach*, Gdańsk 1986, s. 31; N. Kasperek, *Zbrodnia w Fischau w 1832 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1988, nr 3–4, s. 304–305; W. Zawadzki, *Zgony powstańców listopadowych...*, s. 27, 30–47.

⁸ W Cyganku pogrzeby Bazylego Czajora i Marcina Makarego prowadził proboszcz ks. Józef Korczykowski. W Lichnowach Andrzeja Baranowskiego i Pawła Kornackiego pochował proboszcz Wojciech Kowalski. Proboszcz w Królewcu Jakub Wygocki odprowadził na cmentarz majora Mikołaja Pietruszewicza (Pietrusiewicza). Franciszek Schwensfeuer – proboszcz w Marynowach, pogrzebał Wincentego Siwka. Por. ADEg, M Lichnowy kzm 1827–1864; ADEg, M Cyganek kzm 1827–1851; ADEg, M Mątowy Wielkie kzm 1811–1868; ADEg, M Królewo kzm 1775–1846; ADEg, M Marynowy kzm 1807–1851; W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 201, 205, 326, 382; idem, *Zgony powstańców listopadowych...*, s. 26.

wolności. Analiza zachowanych archiwaliów potwierdza, że do końca 1831 r. przy zawieraniu związków małżeńskich przez powstańców stosowano uproszczone procedury. Władze kościelne i państwowe honorowały dokumenty potwierdzające stan wolny żołnierzy wystawiane przez polskie dowództwo wojskowe i kapelanów wojskowych. Dokumenty takie można było uzyskać bardzo szybko, stąd i śluby zawierano w krótkim czasie. Sytuacja zmieniła się z początkiem 1832 r., kiedy zdecydowana większość internowanego wojska opuściła teren Prus Zachodnich i takich dokumentów nie miał już kto wystawiać. Odtąd regencja gdańska, landratura malborska, żuławskie parafie katolickie oraz władze diecezji warmińskiej, ściśle współpracowały ze sobą przy ustalaniu stanu cywilnego dawnych powstańców. Bardzo istotnym elementem tej procedury były pisemne zeznania samych nupturientów, jak i świadków.

Przepisy dotyczące ważnego zawarcia związku małżeńskiego regulowało Powszechne Prawo Krajowe dla Państw Pruskich (*Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten*) w części 2, tytuł 1, paragrafy od 136 do 172. Sąd powiatowy w Malborku i landratura malborska procedując sprawy małżeńskie powstańców listopadowych powoływały się z reguły na paragraf 145, który orzekał: „Gdy zagraniczny osiadłszy w kraiu tutejszym iuż więcéy rok w nim zostaie, zapowiedzie tylko, iak względem kraiwca w tutejszėj parafii iego są potrzebne”. Kiedy jednak polscy wojskowi nie mogli przedstawić metryk chrztu z adnotacją o bezzenności, stosowano wobec nich paragrafy 143 i 144 z dodatkiem paragrafu 68, w których zapisano: „Także obcy, chcąc przystąpić do ślubu w kraiach państwa, w parafii pochodzenia swojego musi być zapowiedziany” (§ 143). „Jeżeli to uskutecznić nie może, świadectwem sądownie lub przez notaryusza sprawdzoném musi dowieść, iż w mieyscu pochodzenia iego żadnéy niema wiadomości o przeszkodzie małżeństwa dla niego” (§ 144). „Co do nowo przybyłych osadników (kolonistów) ieszcze od roku w kraiach państwa niebędących, wystarcza przysięga, iż są bezzennemi, i iż im niewiadomo o innéy iakiéy przeszkodzie do małżeństwa (dod. § 68)”⁹.

Zapewne jeden z pierwszych związków małżeńskich na Żuławach Malborskich został zawarty przez powstańca listopadowego już 29 października 1831 r., czyli zaledwie dwa tygodnie po internowaniu na tym terenie Polaków. W kościele parafialnym w Lasowicach Wielkich ks. Józef Pozorski pobłogosławił związek małżeński polskiego żołnierza Filipa Grzeszaka (kawaler, katolik, lat 31) oraz Magdaleny Rumer (panna, katoliczka, lat 25). Świadcami ślubu byli powstańcy, Franciszek Komar i Trafalski(?). W metryce zapisano, że ślubu udzielono po przedstawieniu licencji wystawionej w parafii Świerki na Żuławach Malborskich oraz przez polskich dowódców wojskowych. Nawet po prawie dwóch wiekach zastanawia jak doszło do tak szybkiego ożenku i czym spowodowany był nadzwyczajny pośpiech?¹⁰

⁹ *Powszechne Prawo Kraiowe dla Państw Pruskich*, t. III, Poznań 1826, s. 21–25.

¹⁰ Ks. Pozorski był Polakiem, rodem z Chelмна. Por. ADEg, M Lasowice Wielkie km 1826–1918; W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 282.

Drugi „szybki” ślub w tej samej parafii odbył się 24 listopada 1831 r. W tym przypadku zachowały się w lasowickim archiwum parafialnym dwa wojskowe atesty, które niewątpliwie umożliwiły sprawne zawarcie sakramentu małżeństwa. Pierwszy dokument wydał 20 listopada 1831 r. stacjonujący w Nowym Dworze Gdańskim dowódca pułku major Józef Świącicki. W krótkim piśmie zanotował: „Dowódca pułku 4° piechoty liniowej dozwala żołnierzowi, Bartłomiejowi Koper weyść w związku Małżeńskie z Maryanną Sawicką, panną – z warunkiem dopełnienia poprzednio formalności, prawem cywilnym przepisanych”¹¹.

Drugi atest, w dniu ślubu, wydał w Nowym Stawie kapelan pułku ks. Andrzej Jakubowski 24 listopada 1831 r. Duchowny w dokumencie napisał bardzo zwięźle: „Dozwala się żołnierzowi Bartłomiejowi Koprowi z Maryanną Sawicką bądź w którym Kościele Katolickim wziąć ślub”¹².

Trzeci dokument sporządzony przed ślubem powstańca listopadowego to „akt zeznania” Franciszka Komara i Karola Lewandowicza, również polskich żołnierzy, którzy pod przysięgą potwierdzili bezżenność kolegi¹³.

Z trzema uzyskanymi dokumentami Bartłomiej Koper (kawaler, katolik, lat 39) zawarł w kościele lasowickim związek małżeński z Katarzyną Marianną Sawicką (panna, katoliczka, lat 25). Związek błogosławił ks. Pozorski a świadkiem ślubu był ponownie Franciszek Komar oraz organista lasowicki Stefański¹⁴.

Jak wspomniano, od 1832 r. procedury zawierania związków małżeńskich przez byłych powstańców listopadowych w Prusach Zachodnich uległy spowolnieniu i od-tąd dokładniej ustalano ich faktyczny stan cywilny. Powody do takiego traktowania po części dali jednak niektórzy powstańcy.

¹¹ Józef Świącicki urodził się 18 III 1799 r. w Dłużniewicach koło Opoczna w bogatej rodzinie ziemiańskiej Jana Kantego Franciszka Borgiasza Świącickiego i Aldegendy Reginy de Bosquet du Laurans. Matka pochodziła z arystokratycznej rodziny francuskiej. Rozpoczął karierę prawniczą, ale wstąpił jako ochotnik do pierwszego batalionu 3 Pułku Piechoty Liniowej w Radomiu. W 1817 r. ukończył szkołę podchorążych i jako podporucznik został przydzielony do 4 Pułku Piechoty Liniowej w Warszawie. 18 VII 1826 ożenił się z Marianną Eleonorą Kaczorowską. Za udział w powstaniu listopadowym został odznaczony Złotym Krzyżem Virtuti Militari; 18 XI 1831 r. został dowódcą internowanego już 4 Pułku Piechoty Liniowej. Aresztowany został 31 I 1832 r. przez władze pruskie i zmuszony do wyjazdu do Francji. W 1834 r. został zaocznie skazany przez władze carskie na karę śmierci. Żona zerwała więzi z mężem, a synów wychowała na lojalnych oficerów armii carskiej. W 1834 r. znalazł się w Anglii, potem zaś zamieszkał w Tuluzie i w Paryżu. We Francji żył w nędzy. Nie mogąc się samodzielnie utrzymać zamieszkał w Zakładzie Świętego Kazimierza w Paryżu. Zmarł 24 XII 1868 r. i spoczął w zbiorowej mogile polskich uchodźców na paryskim cmentarzu Montmartre. Por. ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 1; Józef Świącicki. *Pamiętnik ostatniego dowódcy pułki 4 piechoty liniowej*, opr. R. Bielecki, Warszawa 1982, s. 5–31; N. Kasperek, *Żołnierze polscy w Prusach...*, s. 159.

¹² ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 2.

¹³ Franciszek Komar był podoficerem z 4 Pułku Piechoty Liniowej, kompanii 6 fizylierów. Miał 36 lat, w wojsku zaś był od 16 lat. Urodził się w Busku w rodzinie Andrzeja i Agaty. Był żonaty, niepiśmienny. Natomiast Karol Lewandowicz służył w 10 Pułku Piechoty Liniowej. Miał 28 lat i był kawalerem. Urodził się w Warcie koło Kalisza w rodzinie Bonawentury i Marianny. Por. ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 3.

¹⁴ ADEg, M Lasowice Wielkie kzm 1826–1918; Archiwum Państwowe w Gdańsku, 260/3313. *Die Anstellung der Pfarrer und Unterbedienten bei der katholischen Kirche in Gross Lesewitz 1811–1935*, s. 146.

Dnia 30 czerwca 1834 r. biskup warmiński Józef Hohenzollern skierował do delegata malborskiego Wicherta odpis pisma przesłanego dziekanowi i proboszczowi sztumskiemu Józefowi Namszanowskiemu. Informował w nim, że w Postolinie polski oficer zawierając związek małżeński dopuścił się bigamii i jak zaznaczył biskup, nie był to odosobniony przypadek. Dlatego biskup zobowiązał swojego delegata na teren oficjalu malborskiego, aby duchowieństwo parafialne pilnie przestrzegało przepisów synodalnych, które szczegółowo określały postępowanie proboszczów w przypadku braku dokumentów wymaganych do zawarcia związku małżeńskiego. Biskup warmiński nakazał też ks. Wichertowi, aby poinstruował w tej sprawie podlegające jego jurysdykcji duchowieństwo, korzystając ze szczegółowych wytycznych jakie otrzymał ks. Namszanowski¹⁵.

Przykładem zaostrzonych procedur stosowanych wobec polskich wojskowych przed zawarciem przez nich związku małżeńskiego jest przypadek Marcina Dąbrowskiego. Przez ponad dwa miesiące nie udało się potwierdzić jego stanu wolnego, chociaż w tej sprawie ściśle współpracowała landratura malborska i proboszcz w Lasowicach Wielkich. Dochodziły jednak dodatkowe okoliczności, które z jednej strony uzasadniały sprawne procedowanie badania przedślubnego, bo Dąbrowski i Anna Ossowska żyli już ze sobą w konkubinacie, a z drugiej strony nakazywały szczególną ostrożność, bowiem dzieci kobiety zgłaszały wątpliwości co do stanu wolnego Polaka. Wprawdzie proboszcz i landratura otrzymały zaprzysiężone zeznanie Dąbrowskiego, że jest stanu wolnego, ale ostatecznie nie znaleziono metryki potwierdzającej zawarcie przez niego związku małżeńskiego w parafii lasowickiej. Zachowała się natomiast metryka zawartego 13 listopada 1842 r. związku małżeńskiego przez pięćdziesięcioczeroletnią Annę Ossowską z innym mężczyzną, dwudziestosześcioletnim Jakubem Zuckau¹⁶.

Przepisy Powszechnego Prawa Krajowego przed zawarciem związku małżeńskiego zastosowano także wobec innego powstańca listopadowego, Antoniego Konderlacha. Proboszcz w Lasowicach Wielkich ks. Mateusz Reski¹⁷ 1 maja 1836 r.

¹⁵ Zachował się odpis pisma bp. Hohenzollerna do dziekana sztumskiego Namszanowskiego. Rządca diecezji przypominał w nim zasady obowiązujące przed udzieleniem sakramentu małżeństwa w diecezji warmińskiej od XVIII w. Wspominał też, że regencja kwidzińska zajmowała się przypadkiem innego polskiego żołnierza – Łukasza Tomaszka, którego zobowiązano do przedstawienia zaświadczenia o wygłoszonych zapowiedziach w rodzinnej parafii w Polsce lub dokumentu udzielającego kanonicznej dyspensy. Por. ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 4–5; W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 257.

¹⁶ Marcin Dąbrowski urodził się rzekomo w 1811 r. koło Gostynina w rodzinie Józefa (rok urodzenia kwestionował proboszcz lasowicki). Przez pięć lat pracował jako wyrobnik w Górkach koło Płocka. Po wcieleniu do wojska stacjonował w Warszawie. Po internowaniu w Prusach znalazł się z 9 regimentem Krakusów na Żuławach Elbląskich, przeniesionym potem w okolice Malborka. W latach 1831–1832 mieszkał u sołtysa Torniera w Tragaminie. Do listopada 1833 r. pracował u gospodarza w Lasowicach Wielkich. W 1834 r. zamieszkał u wdowy Anny Ossowskiej, z którą zamierzał się ożenić. Dzieci Ossowskiej sprzeciwiły się małżeństwu matki, poddając też w wątpliwość bezzenność Dąbrowskiego. Ks. Reski prosił landraturę malborską, aby zażądała od niego metryki chrztu lub nakazała opuszczenie wioski. Por. ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 6–9.

¹⁷ Ksiądz Mateusz Reski urodził się 17 I 1789 r. w Tłokowie koło Jezioran. Kształcił się w gimnazjum reszelskim i braniewskim. Do kapłaństwa przygotowywał się w Seminarium Duchownym w Warszawie i Braniewie. Święcenia

poinformował delegata biskupiego ks. Józefa Wicherta, że zgłosili się do niego Antoni Konderlach i Elżbieta Neumann z prośbą o udzielenie im sakramentalnego związku małżeńskiego. Mimo, że Konderlach dwukrotnie starał się uzyskać świadectwo chrztu z warszawskiej parafii, odpowiedzi stamtąd nie otrzymał. W tej sytuacji 12 maja 1836 r. delegat biskupi radził proboszczowi lasowickiemu, aby Konderlach poszukał wśród swoich dawnych kolegów z polskiego wojska wiarygodnych i uczciwych świadków, którzy złożąliby pod przysięgą oświadczenie, że nupturient jest stanu wolnego. Po złożeniu zaprzysiężonych oświadczeń ks. Wichert, jak podkreślił w liście, chętnie wystawi dokument zezwalający na zawarcie katolickiego związku małżeńskiego.

Delegat Wichert 5 czerwca 1836 r. sporządził w Zwierznie oficjalne pismo, w którym Antoni Konderlach i świadek Wojciech Wróbel pod przysięgą potwierdzili cywilny stan wolny nupturienta. Dokument ten 12 czerwca 1836 r. został w Lasowicach Wielkich podpisany przez proboszcza Reskiego, Konderlacha, Wróbla i dwóch świadków, a już 3 lipca tego samego roku Antoni Konderlach zawarł w kościele lasowickim związek małżeński z Elżbietą Neumann¹⁸.

W aktach parafii w Lasowicach Wielkich zachowały się analogiczne pisma dla jeszcze dwóch innych powstańców listopadowych, Józefa Skoderskiego¹⁹ i Franciszka Drzazki²⁰. Należy jednak przyjąć, że podobne procedury przed zawarciem ślubu kościelnego przechodzili po 1832 r. wszyscy powstańcy listopadowi w Prusach Zachodnich.

---

kapłańskie otrzymał 19 czerwca 1814 r. we Fromborku z rąk bp. Stanisława von Hatten. W latach 1814–1817 był wikariuszem w Bieniewie; w latach 1817–1824 w Dobrym Mieście; w latach 1824–1825 w Tolkmicku. W latach 1825–1830 był beneficjantem w Braniewie; w latach 1830–1833 był komendariuszem w Fiszwewie, a w latach 1833–1864 proboszczem w Lasowicach Wielkich i Szawaldzie. Od 1864 przebywał w Krośnie. Znał język polski i niemiecki. Zmarł jako emeryt 11 IX 1869 r. w Krośnie koło Ornety. Por. W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 301–302.

¹⁸ Antoni Konderlach urodził się 12 IV 1797 r. w Warszawie i został ochrzczony w ewangelickim kościele garnizonowym. Jego ojciec – Jerzy, był wyznania ewangelickiego, służył w pruskim wojsku i zmarł na Śląsku. Matka Marianna z d. Dworakowska była katoliczką, mieszkała do 1831 r. w Warszawie i zmarła tam prawdopodobnie na cholera. Kształcił się w Warszawie i w wieku 18 lat najął się na służbę u pewnej rodziny, którą zakończył mając 24 lata. W 1821 r. został zmobilizowany do jednostki wojskowej stacjonującej w Warszawie. Podczas powstania listopadowego walczył w oddziale dowodzonym przez generała Józefa Chłopickiego. Jesienią 1831 przekroczył pruską granicę w okolicy Brodnicy. W listopadzie 1831 r. wynajął na jeden rok mieszkanie w Piaskach koło Malborka od właściciela Certnera. W listopadzie 1832 r. podjął pracę u dzierżawcy Schrödera w Lasowicach Małych. Od listopada 1833 do 1834 r. pracował u gospodarza Schulza w Lasowicach Małych. Od 1834 r. mieszkał jako wyrobnik w Lasowicach małych u wdowy Elżbiety Neumann i oboje zdecydowali się na zawarcie sakramentalnego związku małżeńskiego. Por. ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 10–15; ADEg, M Lasowice Wielkie kzm 1826–1918.

¹⁹ Józef Skoderski urodził się w 1804 r. w Gadówku, parafia Grochowy koło Konina. Przez sześć lat służył w wojsku w 4 Pułku Strzelców Pieszych. Przez dwa lata pracował w Starej Kościelnicy, potem zatrudniony był u młynarza w Malborku, w Gnojewie i Królewie. Por. ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 16–20.

²⁰ Franciszek Drzazka rodził się rodzinie katolickiej w Jankowicach, parafia Babice koło Oświęcimia. Do 23 roku życia mieszkał z rodzicami i pracował m.in. w Krakowie. Od 1828 r. służył w 9 Regimentzie Strzelców w Warszawie. Po upadku powstania znalazł się w Szawaldzie na Żuławach Malborskich. Por. ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 21–21v; ADEg, M Lasowice Wielkie kzm 1826–1852, rok 1837, nr 31.

PODSUMOWANIE

W księgach metrykalnych i aktach parafii katolickich z terenu Żuław Malborskich i Malborka odnaleziono 36 powstańców listopadowych, którzy zawarli lub usiłowali zawrzeć sakramentalne związki małżeńskie (Por. Tabela 1). Trzeba zaznaczyć, że uwzględniono w tej liczbie tylko tych mężczyzn, przy których w dokumentach archiwalnych znalazła się formuła np. „polski żołnierz”, „uczestnik polskiej insurekcji” lub „przybył z polską armią”, czyli te wpisy, które dają absolutną pewność, że nupturient był powstańcem. Faktycznie byłych powstańców zawierających na omawianym terenie związki małżeńskie w katolickich świątyniach było znacznie więcej. W niektórych metrykaliach w ogóle nie wpisywano tych informacji, a po kilku latach powstańcy listopadowi zintegrowali się z okoliczną społecznością i zanikała pamięć o ich pochodzeniu lub wydawała się już mało ważna. Po dwóch wiekach tylko przypuszczamy, że powstańcem listopadowym mógł być także Stefan Suropek²¹, Jan Radkowski²², Józef Radzimowski²³....

Informacje dotyczące powstańców listopadowych mieszkających od 1831 r. na terenach żuławskich potwierdzają ich bardzo niski status społeczny i materialny. Niemal wszyscy polscy żołnierze byli wyrobnikami i pomocnikami w gospodarstwach rolnych. Związki małżeńskie zawierali zazwyczaj z kobietami pracującymi fizycznie. Dla niektórych z nich ślub z dużo straszą wdową, dysponującą po mężu urzędowym domostwem, urodzajną ziemią i inwentarzem, był nie tylko sposobem na odnalezienie życiowej stabilizacji, ale także na wyjście z biedy. Ponieważ zachowały się dla wielu żuławskich parafii niemal komplety ksiąg metrykalnych z XIX i początku XX w., możliwe jest dokładne prześledzenie dalszych losów powstańców a potem ich potomków na Żuławach. Interesująca byłaby szczególnie analiza ich migracji, statusu materialnego i społecznego, koligacji rodzinnych oraz procesu ziemczenia lub ewentualnych związków z polskością. Impulsem do takich badań może być zbliżające się dwustulecie wybuchu powstania listopadowego.

²¹ Stefan Suropek urodził się w 1795 r. w miejscowości Duży ?Mytrow w Galicji, był wyrobnikiem w Lipince. 17 IX 1848 r. zawarł związek małżeński z wdową Marią Sadowską z d. Krause, lat 48. Por. ADEg, M Lasowice Wielkie km 1826–1918.

²² Parobek Jan Radkowski, urodził się w 1807 r. Pochodził z Częstochowy. 8 XI 1835 r. zawarł w Fiszewie związek małżeński z dwudziestoletnią wyrobnicą Anną Gramicką. Por. ADEg, M Fiszewo km 1820–1848, k. 18v.

²³ Józef Radzimowski, urodził się w 1808 r. Pochodził z Ćmielowa koło Sandomierza. 2 VI 1833 r. zawarł w Fiszewie związek małżeński z Elżbietą Kunicką z d. Student, wdową w wieku 36 lat. Por. ADEg, M Fiszewo km 1820–1848, k. 16v.

Tabela 1. Powstańcy listopadowi zawierający związki małżeńskie w Malborku i na Żuławach Malborskich

Lp.	Nazwisko i imię powstańca	Wiek, stan cywilny i wyznanie powstańca	[2]	Kobieta	Wiek, stan cywilny i wyznanie kobiety	[5]	Miejsce i czas zawarcia związku małż.	Uwagi	Źródło	[8]	
1	Bandeczuk Dawid	30 lat, katolik	[3]	Elżbieta Ruh, wyrobnica, córka zmarłego Michała z Ryjewa, zam. w Bystrzu	24 lata, katolicka	[4]	Mątowy Wielkie, 24 XI 1839 r.	Polski żołnierz, zam. w Bystrzu. Pochodził z wsi Ładziec na Litwie.	ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868.	[6]	[7]
2	Borkowski Walenty	38 lat, katolik	[3]	Katarzyna Piotrowska, córka Stefana Piotrowskiego zam. w Szwarcenowie	25 lat, katolicka	[4]	Stara Kościelnica, 8 VI 1834 r.	Polski żołnierz zam. w Starej Kościelnicy. Syn Stanisława Borkowskiego zam. w Nieborowie k. Łowicza	ADEg, M Miłoradz km 1743–1858.	[6]	[7]
3	Budnik (Budnyck) Karol	28 lat, kawaler, katolik	[3]	Maria Plebuch z d. Verley	41 lat, wdowa, katolicka	[4]	Nowy Staw, 1 XI 1835	Polski żołnierz, robotnik zam. w Nowym Stawie.	ADEg, M Nowy Staw km 1832–1899.	[6]	[7]
4	Dąbrowski (Dombrowski) Marcin	?24 lata	[3]	Anna Ossowska z d. Goździkowska	48 lat, wdowa	[4]	Nie doszło do zawarcia związku małżeńskiego.	Polski żołnierz. Urodził się w 1811 r. Syn zmarłego Józefa. Pochodził z ?Klopke koło Gostynina.	ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. <i>Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838</i> , k. 6–9 (biogram).	[6]	[7]
5	Drzazka (Kohne) Franciszek	32 lata, katolik, kawaler	[3]	Anna Michalska, zam. w Szwałdzie, córka Jakuba, grabarza w Krzyżanowie	37 lat, panna, katolicka	[4]	Lasowice Wielkie, 15 V 1837 r.	Powstaniec listopadowy, zam. w Szwałdzie, parobek. Pochodził z Jankowic koło Opatowa.	ADEg, M Lasowice Wielkie km 1826–1918; ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. <i>Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838</i> , k. 21, 29v.	[6]	[7]

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
6	Farnikowski Jacek	26 lat, kawaler, katolik	Dorota Heyster, córka Jana z Miłoradza	18 lat	Miłoradz, 13 I 1833 r.	Polski żołnierz, zam. w Miłoradzu.	ADEg, M Miłoradz km 1743–1858.
7	Głowala (Głowalla) Jan	33 lata, kawaler, katolik	Kozłowska Maria, córka Jana, gospodarza w Sztutowie	33 lata, panna, katoliczka	Cyganek, 1 VI 1836 r.	Polski żołnierz. Czeladnik kowalski w Sztutowie. Urodził się 15 VI 1803 r. w rodzinie Ludwika i Doroty we wsi Miętne koło Garwolina.	ADEg, M Cyganek km 1827–1879, rok 1836, nr 8; Archiwum Parafii Garwolin kch 1798–1805, rok 1803, s. 63; Archiwum Parafii Garwolin km 1777–1820, k. 20.
8	Gontarski (Guntarski) Antoni	40 lat, kawaler, katolik	Katarzyna Leszkowska, córka Michała z Małtów Wielkich, wyrobница	23 lata, panna, katoliczka	Małtowy Wielkie, 20 XI 1836 r.	Polski żołnierz, zam. w Małtowach Wielkich. Pochodził z Włocławka.	ADEg, AP Małtowy Wielkie 21. <i>Acta betreffend die Gesuche um Dispensen in Ehesachen</i> , k. 4; ADEg, M Małtowy Wielkie km 1811–1868.
9	Grzeszak Filip	31 lat, kawaler, katolik	Magdalena Rumer	25 lat, panna, katoliczka	Lasowice Wielkie, 30 X 1831 r.	Polski żołnierz, zam. w Lipince. Licencja wydana przez parafę w Świerkach i polskie dowództwo wojskowe.	ADEg, M Lasowice Wielkie km 1826–1918.
10	Kaszynski Maciej	26 lat, katolik	Helena Kilian	19 lat, panna, katoliczka	Krzyżanowo, 28 VI 1840 r.	Polski żołnierz, zam. w Złotowie k. Malborka	ADEg, M Krzyżanowo km 1822–1859, k. 117v.

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
11	Konderlach (Konderla) Antoni	39 lat, katolik, kawaler	Elżbieta Neumann z d. Biermann	35 lat, wdowa, katolicka	Lasowice Wielkie, 3 VII 1836 r.	Polski żołnierz, zam. w Lasowicach Małych, parobek. Urodził się 12 IV 1797 r. w Warszawie. Otrzymał zezwolenie władz świeckich i kościelnych na ślub.	ADEg, M Lasowice Wielkie km 1826–1918; ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. <i>Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838</i> , k. 10–15, 29.
12	Koper Bartłomiej	39 lat, kawaler, katolik	Katarzyna Marianna Sawicka, ur. w Złotkowie na Podlasiu w rodzinie Stanisława i Heleny	25 lat, panna, katolicka	Lasowice Wielkie, 24 XI 1831 r.	Powstaniec listopadowy z 4 Pułku Piechoty Liniowej, Otrzymał pozwolenie na ślub od płk. Święcickiego i kapelana wojskowego ks. Jakubowskiego	ADEg, M Lasowice Wielkie km 1826–1918; ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. <i>Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838</i> , k. 1–3.
13	Kozłowski Antoni	27 lat, katolik	Katarzyna Majewska	34 lata, wdowa, katolicka	Świerki, 27 IV 1834 r.	Polski żołnierz, zam. w Nidowie. Parobek	ADEg, M Świerki km 1834–1904.
14	Kozłowski Jakub	25 lat, ewangelik	Luiza Goerke	25 lat, służąca, katolicka	Świerki, 26 X 1834 r.	Polski żołnierz, zam. w Myszewie. Parobek.	ADEg, M Świerki km 1834–1904.
15	Kuczborski Antoni	26 lat, kawaler, katolik	Ewa Jancowna	19 lat, panna, katolicka	Pogorzała Wieś, 6 X 1839 r.	Polski żołnierz, zam. w Krasniewie. Przedstawił atest wydany przez landrata malborskiego.	ADEg, M Pogorzała Wieś km 1802–1844.

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
16	Kutkiewicz (Kłotkiewicz) Stefan	29 lat, kawaler, katolik	Krystyna Arendt, z d. Górską, wdowa po Adamie, zam. w Mątowach Małych	36 lat, wdowa, katoliczka	Mątowy Wielkie, 25 X 1835 r.	Żołnierz polski, zam. w Miloradzu. Pochodził z Zielonki koło Warszawy.	ADEg, AP Mątowy Wielkie 21. <i>Acta betreffend die Gesuche um Dispensen in Ehesachen</i> , k. 13v; ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868.
17	Lenk (Lang) Józef Elias	26 lat, katolik, kawaler	Regina Sommer z d. Lamkowska	42 lata, wdowa, katoliczka	Lasowice Wielkie, 5 VIII 1838 r.	Powstaniec listopadowy z ?Benden koło Warszawy, parobek, zam. w Martagu koło Malborka. Otrzymał zgodę władz świeckich na ślub.	ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. <i>Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838</i> , k. 22–22v, 30.
18	Lewandowski Kazimierz	25 lat, katolik	Dorota Skiba, służąca, córka Józefa Skiby z Mątów Małych	23 lata, katoliczka	Mątowy Wielkie, 4 V 1834 r.	Polski żołnierz, zam. w Mątowach Wielkich. Pochodził z okolic Łęczycy.	ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868.
19	Lichocki Jan	33 lata	Marianna Sauer, córka szynkarza Jana i Barbary z d. Posen z Malborka	26 lat, panna, katoliczka	Malbork, 16 VII 1839 r.	Polski żołnierz, zam. w Malborku. Syn Jana i Marianny z Augustowa	ADEg, M Malbork km 1830–1846.
20	Lodomierski Franciszek Józef	42 lata, katolik	Anna Wajerska z d. Krzyżak, wdowa po Andrzeju Wajerskim z Mątów Małych	45 lat, wdowa, katoliczka	Mątowy Wielkie, 5 VII 1835 r.	Polski żołnierz, zam. najpierw w Lisewie, potem w Mątowach Małych. Pochodzi z ?Zakowic (??Zakowic) koło Radomia.	ADEg, AP Mątowy Wielkie 21. <i>Acta betreffend die Gesuche um Dispensen in Ehesachen</i> , k. 3; ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868.

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
21	Lubisz Mikołaj	37 lat, katolik	Barbara Borzucka z d. Grzącka	42 lata, wdowa, katoliczka	Stara Kościelnica, 17 II 1833 r.	Polski żołnierz, zam. w Starej Kościelnicy, syn Jana Lubisza zam. w Dubience k. Chelma	ADEg, M Miforadz km 1743–1858.
22	Lugowski Tomasz	34 lata, kawaler, katolik	Bieta Krause	22 lata, panna, katoliczka	Ostaszewo, 11 I 1835 r.	Polski żołnierz, wyrobnik, zam. w Ostaszewie	ADEg, M Ostaszewo km 1830–1915.
23	Łapiński Bartłomiej	31 lat	Konstancja Rheinhole	42 lata, wdowa	Żuławki, 16 II 1834 r.	Polski żołnierz, zam. w Kiezmarku, parobek.	ADEg, M Żuławki km 1810–1859.
24	Michalski Józef	34 lata, kawaler, katolik	Marianna Wajerska	40 lat, wdowa, katoliczka	Mątowy Wielkie, 19 II 1833 r.	Polski żołnierz, zam. w Klosowie, syn zmarłego Franciszka z Przysuchy.	ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868.
25	Oksotowicz (Assentowicz) Dominik	30 lat, kawaler, katolik	Marianna Szynkowska, z d. Zamrowska (?Klasiński)	38 lat, wdowa, katoliczka	Mątowy Wielkie, 10 VII 1836 r.	Polski żołnierz, zam. w Mątowach Małych, Pochodził z Nowego Miasta koło Poniewieża na Litwie.	ADEg, AP Mątowy Wielkie 21. <i>Acta betreffend die Gesuche um Dispensen in Ehesachen</i> , k. 16; ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868.
26	Ostaszewski Józef	23(?) lata, kawaler, katolik	Anna Wiśniewska	23 lata, panna, katoliczka, służąca z Kraśniewa	Pogorzala Wieś, 10 X 1841 r.	Polski żołnierz, zam. w Kraśniewie. Pozwolenie na ślub wydała regencja gdańska.	ADEg, M Pogorzala Wieś km 1802–1844.
27	Skoderski (Skodaliski) Józef	33 lata, kawaler, katolik	Anna Barbara Messling z d. Rafalska	wdowa, ewangeliczka	Ślub w kościele ewangelickim w Lasowicach	Polski żołnierz, zam. w Lasowicach Małych. Pochodził z Gadówka koło Konina.	ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. <i>Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838</i> , k. 16–20.

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
28	Skrocki Andrzej	33 lata, katolik	Florentyna Allasch, córka zmarłego robotnika Józefa i Elżbiety z d. Grüning	26 lat, panna, katoliczka	Malbork, 25 XI 1838 r.	Polski żołnierz, zam. w Malborku	ADEg, M Malbork km 1830–1846.
29	Szmytrowicz Józef	32 lata, kawaler, katolik	Elżbieta Korn z d. Zimmermann	38 lat, wdowa, katoliczka	Ostaszewo, 18 III 1835 r.	Polski żołnierz, robotnik w Ostaszewie	ADEg, M Ostaszewo km 1830–1915.
30	Szwejkowski (Schewaykow- ski) Jan	28 lat, katolik	Dorothea Lange, córka zmarłego woźnicy Jana i Anny Marii z d. Kowler	23 lata, panna, katoliczka	Malbork, 30 V 1836 r.	Polski żołnierz, zam. w Malborku. Syn gospodarza Józefa i Marianny z d. Prokop z ?Cerabosten na Litwie	ADEg, M Malbork km 1830–1846.
31	Taramiewski Antoni	36 lat, katolik	Marianna Olszewska	42 lata, wdowa, katoliczka	Mątowy Wielkie, 7 I 1834 r.	Polski żołnierz, zam. w Mątowach Małych, syn zmarłego Jana z Sejn.	ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868.
32	Tomaszewicz Dominik	29 lat, katolik	Dorothea Figura	25 lat, panna, katoliczka	Krzyżanowo, 27 VIII 1837 r.	Polski żołnierz, zam. w Złotowie k. Malborka	ADEg, M Krzyżanowo km 1822–1859, k. 116v.
33	Werner Jan	29 lat, kawaler, katolik	Eleonora Hartwich, córka Jana, gospodarza w Cyganku	24 lata, panna, katoliczka	Cyganek, 15 I 1837 r.	Syn gospodarza Jakuba Wernera w Wilkowie w Polsce.	ADEg, M Cyganek km 1827–1879, rok 1837, nr 2
34	Witkowski Jakub	31 lat, katolik	Maria Ostaszewska z d. Czarkowska	35 lat, wdowa, katoliczka	21 XI 1842 r.	Polski żołnierz, parobek, zam. w Kraśniewie. Pochodził z Siedlec. Pozwolenie na ślub wydał landrat malborski	ADEg, M Pogorzala Wiś km 1802–1844.

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
35	Wyzgalski Wojciech	36 lat, katolik	Magdalena Baehr z d. Jakubowska	47 lat, wdowa, katoliczka	Mątowy Wielkie, 18 X 1840 r.	Polski żołnierz, zam. w Mątowach Wielkich. Pochodził z wsi ?Kocin (?Kocina) w woj. kaliskim.	ADEg, AP Mątowy Wielkie 21. <i>Acta betreffend die Gesuche um Dispensen in Ehesachen</i> , k. 15, 19; ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868.
36	Żurawski (Schurafski) Jan		Krystyna Wilm, z d. Feuerabend, z Szawałdu	wdowa	Brak adnotacji o ślubie.	Polski żołnierz, zam. w Szawałdzie.	ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. <i>Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838</i> , k. 28.

Źródło: ADEg, AP Mątowy Wielkie 21. *Acta betreffend die Gesuche um Dispensen in Ehesachen*, k. 3, 4, 13v, 15, 16, 19; ADEg, AP Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 6–30; ADEg, M Cyganek km 1827–1879; ADEg, M Krzyżanowo km 1822–1859, k. 117v; ADEg, M Lasowice Wielkie km 1826–1918; ADEg, M Malbork km 1830–1846; ADEg, M Mątowy Wielkie km 1811–1868; ADEg, M Miłoradz km 1743–1858; ADEg, M Nowy Staw km 1832–1899; ADEg, M Ostaszewo km 1830–1915; ADEg, M Pogorzała Wieś km 1802–1844; ADEg, M Świerki km 1834–1904; ADEg, M Żuławki km 1810–1859; Archiwum Parafii Garwolin kch 1798–1805, rok 1803, s. 63; Archiwum Parafii Garwolin km 1777–1820, k. 20.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezji Elbląskiej

Archiwum Parafii

- Lasowice Wlk. 54. *Polnische Soldaten, Ehesachen 1831–1838*, k. 1–21v.
- Mątowy Wielkie 21. *Acta betreffend die Gesuche um Dispensen in Ehesachen*, k. 3, 4, 13v, 15, 16, 19.

Metrykalia

- Cyganek kzm 1827–1851.
- Fiszewo km 1820–1848, k. 16v, 18v.
- Królewo kzm 1775–1846.
- Krzyżanowo km 1822–1859, k. 117v.
- Lasowice Wielkie km 1826–1918.
- Lasowice Wielkie kzm 1826–1852, rok 1837, nr 31.
- Lichnowy kzm 1827–1864.
- Malbork km 1830–1846.
- Malbork kzm 1826–1832.
- Marynowy kzm 1807–1851.
- Mątowy Wielkie km 1811–1868.
- Miłoradz km 1743–1858.
- Nowy Staw km 1832–1899.
- Ostaszewo km 1830–1915.
- Pogorzała Wieś km 1802–1844.
- Świerki km 1834–1904.
- Żuławki km 1810–1859.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, 260/3313. *Die Anstellung der Pfarrer und Unterbedienten bei der katholischen Kirche in Gross Lesewitz 1811–1935*, s. 146.

Archiwum Parafii Garwolin kch 1798–1805, rok 1803, s. 63

Archiwum Parafii Garwolin km 1777–1820, k. 20.

Źródła drukowane:

Józef Świącicki. *Pamiętnik ostatniego dowódcy pułki 4 piechoty liniowej*, opr. R. Bielecki, Warszawa 1982.

Ks. Tomasz Puchalski, *Pamiętnik 1827–1840*, wyd. J. Skarbek, J. Ziółek, Lublin 1987.

Powszechne Prawo Kraiowe dla Państw Pruskich, t. III, Poznań 1826.

Opracowania

Böhning P., *Die nationalpolnische Bewegung in Westpreussen 1815–1871. Ein Beitrag zum Integrationsprozess der polnischen Nation*, Marburg a.d. Lahn 1973.

Cygler B., *Powstańcy listopadowi w Elblągu i na Żuławach*, Gdańsk 1986.

Kasperek N., *W drodze na emigrację... Pruski system gospodarczy i społeczeństwo w oczach Polaków (czyli o doświadczeniu opuszczenia Polski)*, w: *Biblioteka polskiej modernizacji*, t. VI: *Polacy za granicą – dokonania w sferze gospodarczej i społecznej*, red. P. Grata, Rzeszów 2023.

Kasperek N., *Zbrodnia w Fischau w 1832 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1988, nr 3–4.

Kasperek N., *Żołnierze polscy w Prusach po upadku powstania listopadowego. Powroty do kraju i wyjazdy na emigrację*, w: *Na tulaczym szlaku... Powstańcy listopadowi na Pomorzu*, red. T. Katafiasz, Koszalin 2014.

Kuzicki J., *Nieść wiarę i nadzieję na obcej ziemi. Polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji we Francji (1831–1863)*, Rzeszów 2014.

Mikos S., *Powstańcy polscy z 1831 roku internowani w twierdzy gdańskiej na Biskupiej Górze*, „Rocznik Gdański” 1961, 21.

Mikos S., *Uczestnicy powstania listopadowego internowani na terenie Pomorza Gdańskiego w latach 1831–1833*, „Rocznik Gdański” 1963, 22.

Listopadowi żołnierze w Prusach Wschodnich i Zachodnich w latach 1831–1833. Wspomnienia i relacje, wybrał, wstępem i przypisami opatrzył N. Kasperek, Olsztyn 1992.

Rostocki W., *Z badań nad strukturą i działalnością kapelanów powstania listopadowego*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, t. XX, z. 2.

Zawadzki W., *Archiwum ewangelickiej superintendenty i parafii malborskiej. Próba analizy wstępnej*, „Studia Elbląskie” 2000, 2.

Zawadzki W., *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2000.

Zawadzki W., *Zgony powstańców listopadowych na Żuławach i Powiślu 1831–1832*, „Studia Elbląskie” 2011, 12.

Zawadzki W., *Żuławy Malborskie i Elbląskie 1772–1945. Perspektywa społeczno-religijna*, Pelplin 2021.